

Breu història dels episcopologis valencians

A brief story of valencian episcopologies

EMILIO CALLADO ESTELA

ecallado@uch.ceu.es

Universidad CEU – Cardenal Herrera

Resum: El present article s'ocupa de la història dels episcopologis valentins, o el que és el mateix, dels catàlegs o sèries de bisbes de l'Església de València, des de mitjans del segle XV i fins a l'actualitat, conservats els uns, perduts els altres i inèdits la seua major part. També se n'analitza el contingut i l'autoria.

Paraules clau: Episcopologi, Catàleg, Bisbes, València, Església

Abstract: The present article deals with the history of the valentins episcopology, or which is the same thing, the catalogues or series of bishops of the Church of Valencia, from middle of the 15th century and up to the present, preserved some of them, lost other ones, and mostly unpublished. Also the content and the authorship are analyzed.

Keywords: Episcopology, Catalog, Bishop, Valencia, Church

DATA PRESENTACIÓ: 13/03/2013 · ACCEPTACIÓ: 3/06/2013 · PUBLICACIÓ: 16/06/2013

SCRIPTA, *Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 1 / juny 2013 / pp. 159-172
ISSN: 2340-4841 · doi:10.7203/SCRIPTA.1.2582

La Reial Acadèmia Espanyola defineix el vocable Episcopologio com a “catálogo o serie de los obispos de una Iglesia” (Diccionario 1996: I, 860). Aquesta accepció ja clàssica deu el seu origen a una altra més àmplia, encunyada en el Set-cents pel pare Esteban de Terreros i Pando, per a qui el terme feia referència a la “relación de las vidas de los obispos, no en general, sino en particular de algunas Iglesias” (Diccionario 1787: II, 470). Aquesta significació va acabar abraçant una última encara de major significat, segons la qual, ni el clergat secular ni el regular, ni els successos fonamentals de la diòcesi en qüestió, podien quedar fora d'aquests repertoris. A aquesta idea es van atènyer en part els autors de la Gallia Christiana i la España Sagrada, sengles fites per a les respectives historiografies eclesiàstiques francesa i espanyola.¹ Aquesta concepció, no obstant això, no arribaria a l'àmbit valencià fins al segle XX, de la mà del canonge Josep Sanchis Sivera, el qual afirma que:

[...] la biografía del prelado de una diócesis es la historia religiosa de ella, puesto que, como jefe y pastor que es, unido a su Iglesia con tan fuertes lazos como el padre a sus hijos, interviene en todo aquello que, directa o indirectamente, se refiere al orden espiritual y divino. De modo que, al ocuparse de él, se debe hablar de las constituciones que le ayudaron en su misión regeneradora; de las obras de todo género que ejecutó, aprobó o bendijo; de los hombres que en su tiempo intervinieron en los sucesos; de los acontecimientos acaecidos bajo su gobierno y que ejercieron influencia en la marcha de la sociedad; de las personas que coadyuvaron a su esfuerzo benéfico o se opusieron a sus decisiones; de los frutos que obtuvo su celo o de las fatales consecuencias inherentes al abandono de su ministerio (Sanchis Sivera 1920: 6)

De fet, és a Sanchis Sivera a qui deu l'episcopologi valencià la seua valoració com a font d'estudi per a l'Església diocesana en general i per a la mitra en particular. No en van ser pocs, els catàlegs d'aquest tipus, ressenyats per ell.² Però cap d'ells –concloïa el canonge– era suficient per a contrarestar la paupèrrima bibliografia referent als prelats, en una diòcesi que, al seu parer, “no ha tenido la suerte de otras muchas de poseer un episcopologio erudito y acabado, que pueda servir de fundamento para escribir sus anales eclesiásticos” (Sanchis Sivera 1920: 12).

I encara que sembla així, la història d'aquests repertoris es remunta a mitjans del Quatre-cents, amb un breu plec anònim integrat pels noms de tots els bisbes locals, la data de la seua presa de possessió i la del seu decés, des de la conquesta de Jaume I fins al pontificat d'Alfons de Borja, inaugurat el 1429. Com que no se n'indica l'elevació al soli pontifici –amb

* El present treball és un avanç de l'estudi introductorí que, juntament als professors Vicent Pons Alós i M^a. Milagros Cárcel Ortí, preparem per a l'edició de l'obra manuscrita de Gregori Ivanyes Resumen de les vides dels senyors bisbes i arquebisbes de València. Agraesc la traducció al valencià del text original en castellà al professor A. Torreño Mateu.

1 En relació a la primera, en setze volums, pot veure's V. Fouque (1857). Sobre la segona es parla més endavant.

2 A partir de les notes prèvies que sobre el particular que havien redactat Muñoz Romero (1853: 281; 328) i Fita al “Prólogo” a Chabás (1909: VIII-X). Ja el 1852, els títols de mitja dotzena d'aquests episcopologis –dels segles XVI, XVII i XVIII– havien estat inventariats al tom I del *Memorial histórico español. Colección de documentos, opúsculos y antigüedades que publica la Real Academia de la Historia*.

el nom de Calixt III—, ni tampoc la seua mort —esdevinguda el 1458—, podem pensar que va ser escrit abans d'aquells esdeveniments.³

A aquell primer seguiria en antiguitat una segona relació, atribuïda a Josep Esteve, la intensa biografia del qual és de sobres coneguda.⁴ Nascut el 1550 a la capital del Túria, el nostre autor va obtenir el doctorat en teologia abans d'ampliar estudis a Bolonya i Roma i habilitar-se com a jurisperit. A la seu valentina va obtenir un benifet eclesiàstic, i més tard una canongia i la dignitat d'obrer a la catedral de Sagor. A començaments de 1586 Sixt VI el nomenà bisbe de Vesta, títol al qual renuncià vuit anys després per a possessionar-se de la mitra d'Oriola. Electe titular de Tarragona el 1603, Esteve va morir abans de pendre'n possessió, tot deixant una vasta obra escrita.⁵ En part, aquesta obra restà inèdita. És el cas, per exemple, del seu *Sumario de los obispos antiguos del reyno de Valencia*, referit per l'historiador Gaspar Escolano (1610: 8). Efectivament, no sembla que aquest títol passara per la impremta. Tot i això, va merèixer les crítiques d'alguns autors, segurs com estaven de trobar-se davant d'unes pàgines candoroses i crèdules —per bé que no falsàries—, tenint en compte que aleshores es passaven per veritats inconcusses les falsedats dels crònics (Cárcel Ortí 1986: 23).

Contemporanis de la sèrie episcopal de Josep Esteve van ser uns altres títols. Per un costat, l'anònima *Relación de los obispos y arzobispos de la Santa Iglesia de Valencia, desde la última vez que fue liberada hasta el año presente de MDXCIX*, en la qual a penes es deixà consignada una notícia succinta de cada prelat, amb les dates cronològiques de la seua elecció i decés, acompanyada de la descripció del corresponent escut d'armes.⁶ Molt diferent és el cas del *Resumen de les vides dels senyors bisbes i arquebisbes de València*, escrit en valencià, també a finals del segle XVI, per l'arxiver de la catedral Gregori Ivanyes.⁷ El manuscrit —un quadern en quèrn, de trenta-un fulls— és un

3 Arxiu de la Catedral de València (ACV), *Llig.* 790, 1.

4 Sobre aquest bisbe, vegeu Vidal Tur (1961: I, 148-164), Martínez Valls (1979-1980 i 1982) i Mestre Sanchis (1982).

5 Els abundants treballs de Josep Esteve es troben referenciats a Ximeno (1747: I, 225-228): *De adoratione pedum romani pontificis, adiecta disputatione de coronatione, et elevatione romanis pontificis* (Venècia, 1584); *Sacri Rosarii Virginis Mariae ab haereticorum calumniis defensio, una cum mysteriis, et bullis romanorum pontificum* (Roma, 1584); *Oratio in die Cinerum coram Gregorio XIII pontifice maximo* (Roma, 1585); *De postestate coactiva, quam romanus pontifex exercet in negotia saecularia, liber primus* (Roma, 1586); *Oratio ad D. N. Sixtum pontificem maximum nomini Philippi II, pontentissimo Hispaniarum, et Indiarum regis catholici, obedientiam praestante illustrissimo, ac excellentissimo viro Ioanne Fernandez de la Vega, magno Castellae comestabili, duce de Frias, comiteque de Haro, Romae pro Hispania oratore, anno MDLXXXVI* (Roma, 1586); *De luca minuendo Collectanea* (Roma, 1587); *Indulgentie de la Vergine*. Venècia; (s. a) *De dignitate, et praeminentia presbyterorum* (València, 1587); *Paraenesis in causa Henrici de Borbon, ad episcopos, et presbyteros caeterosque catholicos regni Francorum* (València, 1591); *Synodus Oriolana secunda* (Oriola, 1602); *De bello sacro religionis causa suscepto ad libros Machabaeorum commentarii* (Oriola, 1603), etc.

6 Biblioteca Nacional d'Espanya (BNE). Ms. 732, ff. 248 – 251.

7 Sobre la seua jubilació el 1594, ACV. Pahoner, J. *Recopilación de especies sueltas perdidas pertenecientes a esta santa iglesia metropolitana de Valencia y a sus prebeminencias, en donde se hallan notadas o continuadas varias constituciones, ordinaciones, deliberaciones, privilegios, bulas, provisiones, estatutos y diferentes ejemplares del caso*, tom III, p. 74.

compendi de les biografies dels prelat valencians des del bisbe Ferrer de Pallarés fins al Patriarca Ribera. D'aquest últim, tan sols s'hi va anotar la seua entrada a la diòcesi, l'any 1569; mentre que la data de la seua mort, el 6 de gener de 1611, apareix escrita en lletra diferent, possibles evidències ambdues del decés de l'autor abans de la conclusió de l'obra. A aquesta i a les restants vint-i-dues entrades episcopals, de desenvolupament desigual, encara que amb dades bastant exactes i crítica no gens menyspreable, hom afegiria finalment una genealogia de la família Borja, segurmanet en atenció al seu evident relleu en la història del bisbat valencià.⁸

Menys generós pel que fa a l'extensió i la informació resulta l'*Episcopologio* redactat també a les acaballes del Cinc-cents pel dominicà valencià fra Francesc Diago, historiador i cronista major de la Corona de Aragó.⁹ Es tracta en aquest cas d'un conjunt de biografies resumides, que abracen des del primer bisbe elet després de la conquesta de València per Jaume I, el pare Berenguer de Castellbisbal, de l'ordre de Predicadors, fins al pontificat de Joan de Ribera, de nou. Aquestes biografies eren conservades entre els apunts que Diago anava recollint per a la continuació dels seus *Anales del reyno de Valencia*.¹⁰

Fins a l'arquebisbe fra Isidor Aliaga, successor del Patriarca des de 1612, arribaria el *Discurso de los obispos y arzobispos de esta iglesia*, inclòs dins de les *Solenes i grandiosas fiestas que la noble i leal ciudad de Valencia a hecho por la beatificación de su santo pastor i padre don Thomás de Villanueva*, el qual va ser publicat a la mateixa ciutat per Felip Mey, en octau, un any després de la celebració d'aquells fastos.¹¹ Ambdós títols són fruit de Jeroni Martínez de la Vega, beneficiat de la catedral, vicari

8 ACV. Llig. 44, 8. En el mateix arxiu se'n conserva una còpia en castellà.

9 Diago és conegut per altres obres seues, com: *Historia de la Provincia de Aragón de la orden de Predicadores, desde su origen y principio hasta el año 1599* (Barcelona, 1599); *Historia de la vida y milagros de san Vicente Ferrer, con una relación de la santa reliquia que de su bendito cuerpo ha llegado a Valencia y de los grandes milagros que ha obrado y fiestas que se le han hecho* (Barcelona, 1600); *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona* (Barcelona 1603); *Historia de la vida exemplar, libros y muerte del insigne célebre padre maestro fray Luis de Granada* (Barcelona, 1605); i *Anales del reyno de Valencia. Tomo primero que corre desde su población después del Diluvio hasta la muerte del rey don Jayme el Conquistador* (València, 1613). Sobre aquest autor, vegeu Esponera Cerdán (2009).

10 Arxiu del Reial Convent de Predicadors de València (ARCPV). Ms. 61, ff. 175-186. Sembla que, extractats per Onofre Esquerdo, van ser copiats pel pare Pablo Escuder, abans de 1763 (Fuentes 1930: 106-107). L'episcopologi pròpiament dit es va editar com a apèndix documental a Teixidor (1998: 209-217). Una mica anterior sembla l'elenc de prelatos que, amb el títol *Dypticon gerundense*, dedicà Diago a l'Església de Girona. Publicat en aquesta mateixa ciutat el 1691, a l'inici de les *Constitutiones synodales gerundenses* de Francesc Romaguera, es tractava d'un "catálogo de los obispos de Gerona en lengua latina, desde sant Narcís, cerca del año 297, hasta don Francisco Arévalo de Zuazo y año 1598; contiene noventa y seis obispos, con una adición de otros posteriores a éste y de algunos que se suponen más antiguos que san Narciso" (Ximeno 1747: I, 269).

11 Sobre la beatificació, vegeu Callado Estela (2001). De les festes celebrades un any després s'ocuparien també M. Bodin, *Panegyricus beato Thomae archiepiscopus Valentiniensis scriptus... in quo beati viri vita, festaque valentinorum laetitia* (València, 1619); A. Sandero, *Panegyricum in laudem B. Thomae Villanovi, ordinis eremitarum archiepiscopi Valentini* (València, 1623); i, ja molt posteriorment, J. V. Ortí, *Vida, virtudes, milagros y festivos cultos de santo Tomás de Villanueva* (València, 1731). Més recentment, se n'ha ocupat Mínguez (1990).

de l'Hospital General i cultivador de la història local, com testimoniava la seua biblioteca, que era considerada pels contemporanis com “de las más selectas de España en libros, impressos y manuscritos” (Rodríguez 1747: 167), sobre la matèria.¹²

Quasi mig segle hauria de transcórrer encara perquè es redactara un nou episcopologi. El seu autor va ser el dietarista Josep Agramunt, a qui en cap cas hom ha de confondre amb el seu homònim, prolífic escriptor i religiós del convent de Predicadors, nascut el 1657 i mort el 1732.¹³ A diferència d'aquest últim, no sabem res sobre l'Agramunt que ara ens interessa, amb l'excepció del seu *Libro de casos sucedidos en la ciudad de Valencia tanto antiguos como modernos*, al qual ens va oferir una molt sumària *Memoria de todos los obispos y arzobispos que ha havido hasta el día de oy en Valencia*, conclusa el 1668 amb Lluís Alfons de los Cameros.¹⁴

Cap relació, doncs, amb el repertori següent, aparegut en l'àmbit valencià a càrrec de Joan Baptista Ballester, el qual, nascut a València l'any 1624, havia estat alumne de les aules jesuïtes del col·legi de Sant Pau abans de passar a l'Estudi General, on va obtenir el grau de doctor en teologia i en regentà diverses càtedres. Va ser prefecte d'estudis del seminari de *Corpus Christi*, fins que l'arquebisbe fra Pere d'Urbina el nomenà almoïner major i capellà personal, el 1649. Al favor episcopal va deure la seua promoció a un curat de l'església parroquial de Sant Salvador, després a un altre de la parròquia de Sant Martí i finalment a l'arxidiaconat de Morvedre, a la seu, prebenda aquesta última que compatibilitzaria amb el desenvolupament del càrrec de jutge ordinari del Sant Ofici (Callado 2011: 5-6). Va dedicar a la mitra gran part de la seua infatigable tasca homilètica —amb el sobrenom de *Fènix de la predicació*— i també la seua abundant obra literària, interrompuda sols per la seua mort, esdevinguda en 1672.¹⁵ Tal vegada un dels títols de més ressò fou el volum titulat *Identidad de la*

12 Confirma aquestes paraules la producció literària de Martínez, autor, a més a més de volums com *Concio de gloriosissima Christi Domini Resurrectione, habita ad canonicos sedis Valentinae, in iucundissima Sancti Paschatis Vigilia* (València, 1607); *Summa enarratio vitae, et obitus Francisci Hieronymi Simon, valentini, eximia sanctitate presbyteri* (València, 1612); o *Theatro de varones illustres valencianos* (València, s. a.), tal com reporta Ximeno (1747: I, 325-326).

13 En relació a aquest darrer, vegeu les dades biogràfiques proporcionades per Garganta (1952) i Callado Estela / Esponera Cerdán (2005).

14 ARCPV. Ms. 49 (5), Agramunt, J., *Libro de casos sucedidos en la ciudad de Valencia, tanto antiguos como modernos, en donde se ballarán muchas cosas curiosas y noticias de muchas fundaciones antiguas y noticias de todos los vireyes, obispos y arzobispos desde el primero hasta el día de oy*, pp. 310-315. Pot consultar-se en l'edició de Callado Estela / Esponera Cerdán (2004).

15 Destaquen els títols següents: *Opusculum de vita, laudibus, gestis et virtutibus S.P. Philippi Neri, Sacri Congregationis Oratorii Fundatoris* (València, 1648); *Triunfo humilde de Christo, su aclamación en Judea, sus ecos en Valencia aplaudido en más constante agasajo Domingo de Ramos en la plaza de la iglesia mayor* (València, 1654); *Glorioso desempeño al favor insigne de revelar María Santísima la fundación de la orden de la Merced, redención de cautivos, al rey don Jayme de Aragón, el Conquistador, a san Pedro Nolasco y a san Raymundo de Peñafort* (Valencia, 1659); *Culto del primer instante de la Concepción Inmaculada de María Santísima, declarado por nuestro santísimo padre Alexandro VII* (Sevilla, 1662); *Aclamación festiva del antiquísimo juramento de la Concepción que amplió la insigne Universidad de Valencia, con la cláusula del primer instante y protestación de que éste es y fue en la Iglesia el sentido y objeto de su veneración y culto* (València, 1664); *Aplauso en la beatificación del mártir invicto el beato Pedro de Arbués, llamado comúnmente el maestro Épila, canónigo de la seo de Zaragoza y primer Inquisidor de Aragón* (València, 1664); *Sermón de gracia por la concessión*

imagen del santo Christo del Salvador de Valencia, imprès a València per Jeroni Villagrasa, en quart, el mateix any de la seua mort. Deixant al marge la qualitat de la composició, mereix ser recordada ara perquè hi ha inserit (a les pp. 529-536) un *Catálogo de los obispos y arzobispos de Valencia desde el primero de la muerte de Cristo, treinta y cuatro de la vida y tiempo de los apóstoles, hasta el presente año de 1672*, o, el que és el mateix, una relació de prelats valencians des del discutit sant Eugeni fins al ja esmentat Cameros. Sobre el mètode emprat per a la seua elaboració el bibliògraf Vicent Ximeno opinà el següent:

...para los obispos de antes de la Conquista, el mismo Ballester confiesa averse valido de Auberto Hispalense a imitación del *Martirologio hispano* de don Juan Tamayo de Salazar, Quintana Dueñas y otros semejantes, y más que de otro del maestro Argaiz; y esto es bastante para que no se siga sin examen en aquellas noticias; si bien, en las que da de los obispos y arzobispos posteriores a la Conquista, como son modernas, anda más bien fundado y no son despreciables muchas que allí interpola pertenecientes a esta ciudad” (Ximeno 1747-1749: II, 72).

Un judici compartit per Vicent Càrcel Ortí, per al qual: “de la serie primitiva de prelados no hay nada aprovechable, por estar sacada de los fabulosos cronicones y sus comentaristas: desde la Reconquista en adelante no son despreciables muchas noticias” (Càrcel 1986: 23).

Tot i les prevencions i els dubtes que es puguen esgrimir, l'episcopologi de l'ardiaca de Morvedre no sols seria el millor de tot el Sis-cents, sinó una referència ineludible per a tots aquells que seguiren la seua estela en temps ulteriors.¹⁶

Més tard apareixeria, també en quart, l'*Antigüedad de la metropolitana iglesia de Valencia, catálogo de sus obispos y arzobispos y excelentes grandezas de que está adornada*, rubricada per Vicent Izquierdo, beneficiat de la catedral i capellà de la Diputació del regne, “inteligente y muy aplicado a la curiosidad histórica de las venerables e insignes memorias de su ya referida iglesia, inquiriendo y recopilando las noticias más selectas de su antigüedad y progressos”. Una atenció especial va tenir amb els prelats més pretèrits, als quals va dedicar breus biografies inspirades en els relats dels cronicons. Així, va defensar que “el primer obispo de la ciudad de Valencia fue san Eugenio, en el año primero de la muerte de Christo; nombróle Santiago, predicando este apóstol en Valencia” (Almarche 1919: 269). A la seua mort, el 1693, l'obra seguia manuscrita,

de octava de precepto al rezo de la Concepción Inmaculada expedida por nuestro muy santo padre Alexandro VII (València, 1665); *Lección de puntos dentro de tres horas con asuntos predicables forzados en elogio del Patriarca san Joseph, apoyando con diferentes textos y exornando con nuevas pruebas quantos empeños se avian discurrido poco antes en otro sermón del mismo santo* (Sevilla, 1665); *Ramellet del bateig del fill y fillol de València, el apostòlich sanct Vicent Ferrer* (València, 1667); *Sermón a la translación de la sagrada imagen de la Virgen de los Desamparados a su nueva capilla* (Valencia, s. a.); *Sermón en el día y fiesta que tomó por su cuenta la real cofradía de la Virgen de los Desamparados para celebrar dicha translación* (València, 1668); *Panegírico evangélico a la declaración pontificia y nueva de la canonización apostólica y antigua de los sacratísimos Patriarcas san Juan de Mata y san Félix de Valois, fundadores de la orden de la Santísima Trinidad*. València, 1669), entre altres, tal com reporten Rodríguez (1747: 230-235), i Ximeno (1747-1749: II, 67- 72).

16 A la Biblioteca Universitària de València (BUV), sense anar més lluny, es conserva manuscrita, amb la signatura ms. 161, una *Adición al catálogo de obispos y arzobispos por Ballester*, en la qual es parla dels prelats Rocabertí, Folch de Cardona, Orbe, Mayoral, Azpuru i Fabián i Fuero.

i en aquest estat va fer-ne ús Josep Rodríguez, amic personal de l'autor, abans que hom en perdera el rastre.¹⁷

Una mica posterior fou l'aportació del jurista valencià Joaquim Ortí i Figuerola, advocat municipal i Acadèmic de la Història. Com el seu pare, el prolífic Josep Vicent Ortí i Mayor,¹⁸ va deixar a la seua mort, el 1742 –a la primerenca edat de trenta-cinc anys–, un considerable llegat literari.¹⁹ Entre els seus títols es compta un *Díptico de los obispos y arzobispos de Valencia*. Ni Ximeno ni Fuster no el coneixien. De fet, la seua localització a la Reial Acadèmia de la Història va ser més tardana.²⁰ Es tracta d'un manuscrit que abraça fins al pontificat d'Andreu Mayoral, inaugurat el 1737. El valor històric de l'obra és discutible, sobretot pel que fa als prelats anteriors a la conquesta, per tal com l'autor se serveix de faules i crònics les notícies dels quals qüestionaria ell mateix en no poques ocasions (Cárcel 1986: 24).

Per la seua banda, el pare Enrique Flórez (1752, VIII: 134-195) redactà un tractat titulat *De la Iglesia de Valencia*, integrat a la seua coneguda *España Sagrada*. Hi parlà de l'antiguitat de la ciutat de València i del seu nom primitiu; de les seues memòries, dels escriptors clàssics, d'inscripcions i medalles; dels orígens de la cristiandat en aquesta diòcesi i d'alguns dels seus pobles; dels seus concilis i dels seus sants; i encara que sumàriament, dels bisbes previs a la invasió musulmana, de Justinià a Uvitiscle. En el mateix volum inclogué un altre tractat corresponent a l'Església xativina (1752, VIII: 34-62), mentre que la part dedicada a Dènia apareix en un altre volum (1752: VII: 203-216).²¹

També avançat el segle XVIII, el beneficiat de la seu i arxiver, Josep Senach, va contribuir a l'episcopologi valencià amb el seu *Catálogo de los obispos y arzobispos de Valencia*. Sabem que fra Josep Teixidor i els germans Villanueva²² van fer ús d'aquest manuscrit –perdut a l'actualitat– per a

17 Rodríguez (1747: 445) explica com “Profesávamos mucha amistad y aviendo muerto en su casa el año 1693, estando yo ausente de Valencia, aún no he podido saver dónde ha parado su obra”. La mateixa sort correria, com també indica el bibliògraf valencià, el seu *Libro de varias cosas, observaciones históricas y sagradas de la santa metropolitana iglesia de Valencia, assí del principio de su fábrica y especiales edificios, capillas, altares y dotaciones, como de los varones illustres en santidad, virtudes, dignidades, oficios, escritos que han residido en ella*, i un *Tratado del santo Cáliz en que Christo consagró la noche de la cena, custodiado en la seo de Valencia y de la ynstitución de su festividad con que cada año es celebrado solemnemente*.

18 Sobre aquest autor, vegeu Escartí (2007: 27-38).

19 Sols passarien per la impremta les seues *Devociones de los nueve Martes de san Antonio de Padua, con sus oraciones, meditaciones y gozos diferentes para cada martes* (València, 1746). La resta dels seus treballs van restar manuscrits, com ara *Erección, patronato y progresos de la Universidad de Valencia*, *Explicación de la nobleza valenciana, según el privilegio del señor don Luis I, rey de España*, i *Addición a la utilíssima obra del gobierno de las ilustres fábricas del río que en el año 1672 dio a la luz pública el doctor Joseph Llop, abogado de la ilustre Ciudad y fábricas del río* (Ximeno 1747-1749: II, 271; Fuster 1827: II, 47).

20 Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història (BRAH). *Colección Traggia*. Tom I B-135 i Tom III E-136.

21 L'Editorial Revista Agustinià començà, el 2002, la publicació d'una nova edició completa d'aquesta obra, revisada per R. Lazcano. Vegeu, de tota manera, Sagredo Fernández (1975).

22 Van ser els Villanueva, de fet, els qui la van datar en 1761. Villanueva, J. L. (1803) *Viaje literario a las Iglesias de España*.

l'elaboració dels seus propis elencs. El coneixia igualment Josep Sanchis Sivera, que lamentà la utilització de crònics per part del beneficiat en parlar dels prelats més antics, encara que “de los posteriores consigna alguna noticia curiosa e interesante”.²³

Arxiver de la catedral, com mossén Senach, va ser Joan Pahoner. Fins al dia del seu decés, l'any 1781, va reunir en tretze toms voluminosos alguns dels treballs realitzats pels seus predecessors, tot incloent-hi el repertori de Gregori Ivanyes, en versió castellana, i un altre més, format de retalls d'altres també ja esmentats.²⁴ A Pahoner se li ha criticat la utilització indiscriminada de crònics i el recurs de notícies escampades sense il·lació crítica. No obstant això, les pàgines del seu episcopologi, datades el 1756, constitueixen una font de gran utilitat per a la investigació, per tal com contenen cites de protocols i altres documents als quals hom pot recórrer encara en l'actualitat (Cárcel 1986: 25).

Molt menys conegut resulta el *Cronicón o catálogo breve de los obispos y arzobispos de Valencia, desde su conquista, formado de los monumentos del archivo de su santa Iglesia*, l'autoria del qual apunta al notari Josep Marià Ortiz, nascut a València al voltant de 1735.²⁵ Malgrat que va viure al final de la centúria, el seu repertori –conclòs segons indica ell mateix el 15 de juliol de 1763– s'aturaria amb l'arquebisbe Mayoral. Format per cinquanta-sis pàgines, en foli, va introduir notes interessants, algunes ignorades per altres catàlegs del mateix gènere.²⁶

Als autors fins ara esmentats els seguiria l'historiador dominic i arxiver del convent de Predicadors de València, fra Josep Teixidor (Esponera 2009: 149-194). En les seues *Observaciones críticas a las antigüedades de Valencia*, inèdita fins a finals del segle XIX, el religiós va afegir un interessant episcopologi valencià –que incloïa també els bisbes auxiliars, igualment anomenats de gràcia o d'anell– des de Justinià, al voltant del 531, fins a l'entrada a la diòcesi de Francesc Fabián i Fuero, el 21 de novembre de 1773, dos anys abans de la mort del nostre autor.²⁷ Elaborat a partir de documentació

Madrid, tom I, p. 47.

23 El canonge coneixia igualment uns altres treballs de Josep Senach “muy apreciables, si no por la crítica, por las citas de documentos que pueden aprovecharse”, fruit de les seues investigacions a l'arxiu arquebisbal i al de la catedral (Sanchis Sivera 1920: 8). Alguns d'aquells encara es poden consultar a ACV. *Lligs.* 96-98, sobre contribucions, sobre dignitats i canonges, respectivament; i *Lligs.* 679 i 680-681, esborranys diversos.

24 Aquest últim es troba inserit dins el tom I de la seua ja citada *Recopilación de especies sueltas perdidas...* conservat a ACV.

25 “Leyó muchos papeles, documentos, manuscritos, así públicos como privados”, contenen els seus biògrafs, per a l'elaboració d'obres com *Carta familiar sobre la dignidad de notarios o escribanos* (València, 1772); *Compendio de la vida de don Francisco Pérez de Aranda, ayo y preceptor que fue del infante don Fernando, hijo del rey don Juan el Primero de Aragón* (Madrid, 1777); *Carta en que se da noticia de algunas antigüedades del real convento de Nuestra Señora del Carmen de la ciudad de Valencia* (València, 1779); *Disertación histórica de la festividad y procesión del Corpus que celebra cada año la ciudad de Valencia* (València, 1780); *Noticias de ciertas monedas de plata de los antiguos reyes de Aragón* (València, 1778), entre d'altres (Fuster 1827: II, 183-185).

26 BRAH. *Collección Traggaia*. Tomo I B-135.

27 Concretament fins el 1895. No va incloure aquesta edició, no obstant això, el citat episcopologi, aparegut finalment

de primera mà, localitzada en els arxius diocesà, catedralici i de l'orde de Predicadors, així com de les aportacions prèvies de Diago, Ballester o Senach, hom ha dit d'aquest repertori que

Es el mejor trabajo de todos los mencionados, pero desigualmente escrito, pues al tratarse de personas de su orden se extiende y profundiza algo en la investigación, ocupándose de los demás muy ligeramente y hasta copiando de algunos lo que dice Ballester (Sanchis Sivera 1920: 10).²⁸

El Vuit-cents, pel que fa a la història dels episcopologis locals, es va inaugurar amb el *Catálogo de los preladados de Valencia desde su Conquista*, que arriba fins al primer arquebisbe de la nova centúria, el franciscà Joaquim Company i Ferrer. Juntament a les memòries de l'Església diocesana, notícies dels seus sínodes, festes notables, relíquies conservades, etc. va aparèixer aquest l'any 1803 al volum primer del monumental *Viage literario a las Iglesias de España*,²⁹ dels germans valencians Joaquim Llorenç i Jaume Villanueva, sacerdot diocesà i religiós dominicà, respectivament, i de clara vocació política tots dos, i per la qual els dos moriren a l'exili, el primer a Dublín, el 1837, i el segon a Londres, tretze anys abans (Ramírez Aledon 2009). D'aquesta manera va justificar el Villanueva major les pàgines dedicades als prelats de València:

Para conocer cumplidamente los ritos y prácticas de cada una de las diócesis, conviene tener a la vista un catálogo exacto de los obispos que las han gobernado. Con este objeto, mientras se van formando los extractos y copias de los códices litúrgicos de esta Iglesia, he ido recogiendo la noticia de sus obispos, desde la conquista de Valencia por don Jayme I de Aragón. He comenzado desde esta época porque de los anteriores a la invasión de los bárbaros dio larga noticia el maestro Flórez (Villanueva 1804: I, 46).

L'episcopologi dels Villanueva va merèixer les lloances de Sanchis Sivera, als autors del qual, “verdaderas lumbreras que se adelantaron a su tiempo y visitaron los archivos”, comptaria entre els escriptors d'història eclesiàstica valenciana amb informació més veraç (Sanchis Sivera 1920: 10).

Transcorregut un temps, el canonge, arxiver i degà de la seu, Manuel Lucia Mazparrota, secretari de l'arquebisbe Joaquim López i Sicília, deixà escrits uns *Apuntamientos biográficos para el episcopologio*

més d'un segle després, a càrrec d'Esponera Cerdán (Teixidor 1998). La mateixa sort correrien uns altres treballs del dominic, com ara els seus *Estudios de Valencia: historia de la Universidad de Valencia hasta 1616*, publicats el 1976. La resta de la seua obra conservada en les biblioteques de l'ajuntament de Valencia, de la Universitat i del convent de Predicadors, espera encara veure la llum.

28 Aquest judici ha estat refutat per un dels millors estudiosos de Teixidor, Alfonso Esponera, el qual va escriure al respecte: “No comparto la apreciación de Sanchis y Sivera sobre el desigual tratamiento de algunos, que responde a que tenía más material para unos que para otros, como es, por ejemplo, el caso de los Borjas. Y es que en muchos casos sólo es una mera cronología con su toma de posesión y muerte, a la cual incorpora en ocasiones noticias que tiene a mano; y en ocasiones remite como fuente a seguir las vidas de los preladados que incluyó el arcediano Juan Bautista Ballester” (Teixidor 1998: 15).

29 Concretament en les pàgines 58-67. En els posteriors toms II, III i IV, publicats com l'anterior per la Impremta Reial, en aquest cas entre 1804 i 1806, es tractaria de les Esglésies de Xàtiva i Sogorb, encara que “muchos puntos se dilucidan tocantes a la de Valencia”. L'edició més recent d'aquesta obra, en CD i amb estudi preliminar de E. Soler i Pascual, va ser patrocinada en 2001 per la Biblioteca Valenciana. Sobre la seua gestació, vegeu Ramírez Aledón (2008).

de Valencia, continuant el catàleg de Joan Pahoner, tot arribant fins al pontificat de Pau Garcia Abella, el 1853. Les noves biografies incorporades serien en general bastant completes, un conjunt il·lustrat, de vegades, amb interessants documents.³⁰

Dues dècades més tard van arribar els repertoris redactats per Vicent de la Fuente i el benedictí Pius Gams. El primer va integrar en la seua *Historia eclesiástica de España* un episcopologi valentí basat en els catàlegs de Flórez i els germans Villanueva,³¹ encara que escolant-hi errors propis, per exemple en donar per extinta la seu de Xàtiva amb la invasió sarraïna (Fita 1909: IX). No incorregué en aquestes relliscades el pare Gams. Ben al contrari, a més de citar les fonts emprades en el seu treball, va fer constar que totes les dades referents al segle XIX eren obra de l'aleshores titular de la mitra, Marià Barrio i Fernández (Gams 1873: 87-89).

Dedicat a un altre arquebisbe de València, Victorià Guisasola i Menéndez, va aparèixer l'*Episcopologio valentino* del canonge Roc Chabás, arxiver de la catedral, corresponent de l'Acadèmia de la Història i cronista de la província d'Alacant.³² A manera d'història diocesana –subtitulada *Investigaciones históricas sobre el cristianismo en Valencia y su archidiócesis*–, l'obra estava projectada en tres volums. Però només el primer d'aquests es va publicar, el 1909. El segon, relatiu a l'Església medieval, fins al bisbe Hug de Llupià i Bages, quedà incomplet per la mort de l'historiador de Dénia tres anys després.³³ Als encerts i desencerts d'aquesta última empresa editorial de Chabás es va referir l'autor següent que s'ocupà de l'episcopologi local. Es tracta de Josep Sanchis Sivera, el qual assenyala que

cuando dio principio a esta obra hallábase enfermo y agotada la actividad necesaria para la investigación, de tal manera que no se puede atribuir mérito absoluto a este libro póstumo, por cuanto, como hemos dicho, es una compilación de trabajos hechos por sí y por otros; sin embargo, abre los caminos para que pueda hacerse labor más útil, con la unidad de plan que le falta. En nuestro sentir, el canónigo Chabás ha sido un precursor, y un educador y formador de historiadores, debiéndole gratitud eterna todos los que se dediquen a estos estudios (Sanchis Sivera 1920: 15).

Amb les coses en aquell estat, el 1925, el dominic Celedoni Fuentes donava a la impremta el seu *Episcopologio dominicano de Valencia*, a fi de

secundar los planes del malogrado canónigo archivero doctor Chabás y del sabio prebendado doctor Sanchis Sivera, siquiera de manera imperfecta y en mínima parte, anhelando que cuanto

30 ACV. Pahoner, J., tom XV, pp. 1 i ss. En el mateix arxiu poden consultar-se alguns dels treballs d'aquest canonge al front de la cancelleria arquebisbal. ACV. *Llig.* 4456.

31 De la Fuente (1873-1875: II, 392, 393, 396 i 398 -bisbes visigots de Dénia, Xàtiva i València-; III: 384 i 386 -prelats mossàrabs-; IV: 498 -bisbes de València entre 1239 i 1492-; V: 569-570; VI: 312-313 -arquebisbes valentins, de 1492 a 1875).

32 Sobre la seua vida i la seua obra, a més de la referida i unes altres no menys conegudes, com *Historia de la ciudad de Dénia* o *Monumentos históricos de Valencia y su reino*, vegeu Fita Revert (2009).

33 Imprés parcialment, no arribà a posar-se a la venda. En queden, així i tot, alguns exemplars. Gran part del material manuscrit que l'integra es conserva a ACV.

antes se lleve a cabo por historiador inteligente y laborioso el episcopologio valentino, con la semblanza de todos los prelados, tanto propios como auxiliares, y a ser posible con la de los electos (Fuentes, 1925: 13).

Deutor dels pares Diago i Teixidor, Fuentes va fer molt poca elaboració pròpia, i només treballà els bisbes de l'orde de Predicadors, inclosos els electes fra Berenguer de Castellbisbal, arribat a València amb Jaume I, i fra Bernardí Nozaleda, ordinari de Manila proposat pel Partit Conservador a començaments d'aquella centúria.

Més recentment, el canonge arxiver de la seu, Elies Olmos i Canalda obtenia el reconeixement de l'Ajuntament de València en els Jocs Florals de *Lo Rat Penat*, celebrats en 1946, per la seua obra *Los prelados valentinos*,

un guión de episcopologio para dar a conocer las vidas y hechos de quienes habían venido ocupando esta mitra, desde la sexta centuria hasta el pontificado del arzobispo Marcelino Olaechea, que lo era hacía poco, con sus respectivos sellos y retratos oficiales, al menos los posteriores a la Reconquista (Olmos 1949: 13).

D'aquest catàleg d'extensió considerable, és clar que es pot criticar l'excessiva afeció a la tradició hagiogràfica. Malgrat això, cal destacar-hi entre les virtuts la nova informació oferida, procedent de l'arxiu catedralici, sa i estalvi a diferència del diocesà, arrasat durant la Guerra Civil (Fita 2000: 542). No resulta estrany, doncs, que aviat esdevinguera un títol de referència entre els del seu gènere, imitat després més o menys fidelment.³⁴

A penes res de nou s'ha fet d'aleshores ençà, si deixem de banda els treballs dedicats als grans oblidats de l'episcopat local, és a dir, a els bisbes auxiliars. Sobre aquests va publicar Vidal Guitarte Izquierdo (1985) un estudi biobibliogràfic petit i meritori a partir del difús rastre documental deixat per aquests prelats, els quals no gaudien de jurisdicció pròpiament dita i, per tant, les notícies i informacions que generaven són difícils de resseguir.³⁵ També els coadjutors diocesans de l'Església metropolitana han merescut la nostra atenció, si no en el seu conjunt, almenys per a determinades etapes decisives, com el pontificat del Patriarca Ribera (Callado Estela 2011) o el Segle de les Llums (Callado Estela *en premsa*).

Fins ací la breu història dels episcopologis valencians. Un història no acabada, en la mesura que és possible que hi haja catàlegs inèdits entre els fons d'arxius i de biblioteques històriques, i també aquells altres que les noves generacions d'investigadores trauran a la llum gràcies als mètodes i a les tècniques historiogràfiques actuals.

34 El cas, per exemple, de Llin Cháfer (1996).

35 Sobre els coadjutors de Sogorb-Castelló, vegeu Guitarte Izquierdo (1984).

Bibliografia

- Callado Estela, E. (2001) “En torno a la beatificación del arzobispo fray Tomás de Villanueva en 1618”, *Anales Valencinos*, 54, pp. 355-371.
- . (2011) *Todos los hombres del Patriarca. Obispos del entorno de don Juan de Ribera*. València, Institució Alfons el Magnànim.
- . (en premsa) “Obispos auxiliares de Valencia en el siglo XVIII”.
- Callado Estela, E. / Esponera Cerdán, A. (2004) *Memoria escrita, historia viva. Dos dietarios valencianos del Seiscientos*, València, Ajuntament de València.
- Callado Estela, E. / Esponera Cerdán A. (coords.) (2005) *El Palau de la Saviesa. El convent de Predicadors de València i la Biblioteca Universitaria*, València, Universitat de València.
- Cárcel Ortí, V. (1986) *Historia de la Iglesia en Valencia*, València: Arquebisbat de València.
- Chabás, R. (1909) *Episcopologio valentino. Investigaciones históricas sobre el cristianismo en Valencia y su archidiócesis. Siglos I al XIII*, València, F. Vives Mora.
- Diccionario (1787) Diccionario Castellano*, Madrid, Viuda de Ibarra.
- Diccionario (1996) Diccionario de la Lengua Española*, Madrid, Espasa Calpe.
- Escartí, V. J. (2007) *El Diario (1700-1715) de Josep Vicent Ortí i Major*. València, Fundació Bancaixa.
- Escolano, G. (1610) *Década Primera de la Historia de la insigne y coronada ciudad de Valencia*, Pere Patrici Mei.
- Esponera Cerdán, A. (2009) “El historiador Diago O. P. (1561-1615). Aproximación a su vida y escritos”, *Escritos del Vedat*, XXXIX, pp. 125-156.
- Fita Revert, R. (2009) “El canónigo archivero don Roque Chabás. Sus libros y papeles”, dins Callado Estela, E. (coord.) *Valencianos en la historia de la Iglesia. III*. València, Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer, pp. 355-419.
- Flórez, E. (1752) *España Sagrada. Theatro geographico-histórico de la iglesia de España. Origen, divisiones y términos de todas sus provincias. Antigüedad, Traslaciones y estado antiguo y presente de sus sillas, en todos los dominios de España y Portugal. Con varias disertaciones críticas para ilustrar la historia eclesiástica de España*, Madrid Antonio Marín, tom VIII.
- Fouque, V. (1857) *Du Gallia christiana et de ses auteurs: étude bibliographique*. París, Edwin Tross.
- Fuente, V. de la (1873-1875) *Historia eclesiástica de España*, Madrid, Compañía de Impresores y Libreros del Reino, tom II.
- Fuentes, C. (1930) *Escritores dominicos del reino de Valencia*. València, F. Ángeles Pitarch.
- Fuster, J. P. (1827) *Biblioteca Valenciana*, València, Josep Ximeno, 2 vol.

- Gams, P. (1873) *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*. Ratisbona, G. J. Manz.
- Garganta, J. M^a. (1952) “Una biografía inédita de don fray Juan Tomás de Rocabertí, arzobispo y virrey de Valencia”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 30, pp. 322-342.
- Guitarte Izquierdo, V. (1984) “Obispos auxiliares en la historia de la diócesis de Segorbe-Castellón”, *Anales Valentinos*, 19, pp. 113-135.
- . (1985) *Obispos auxiliares en la historia del arzobispado de Valencia*. Castelló, Ajuntament de Castelló.
- Llin Cháfer, A. (1996) *Arzobispos y obispos de Valencia*, València, EDIM.
- Martínez Valls, J. (1979-1980) “Semblanza biográfica del obispo de Orihuela don José Esteve Juan (1551-1603) y sus relaciones *ad limina*”, *Anthologica Annua*, 26-27, pp. 555-612.
- Martínez Valls, J. (1982) “La reforma posttridentina del obispo Esteve en la diócesis de Orihuela”, dins *Resúmenes de Tesis Doctorales*, 6, València, Universitat de València.
- Mestre Sanchis, A. (1982) “Jerarquía católica y oligarquía municipal ante el control de la Universidad de Valencia. El obispo Esteve y la cuestión de los pasquines contra el Patriarca Ribera”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Moderna*, 1, pp. 9-35.
- Mínguez, V. M. (1990) “Reflexiones sobre emblemática festiva: jeroglíficos valencianos por la beatificación de Tomás de Villanueva, en 1619”, *Lecturas de Historia del Arte. Ephialte*, 2, pp. 332-337.
- Muñoz Romero, T. (1853) *Diccionario bibliográfico-histórico de los antiguos reinos, provincias, ciudades, villas, iglesias y santuarios de España*, Madrid, M. Rivadeneyra.
- Olmos Canalda, E. (1949) *Los preladados valentinos*, Madrid, Instituto Jerónimo Zurita.
- Ramírez Aledón, G. (2008) “El Viaje literario de los hermanos Villanueva: trayectoria de un proyecto editorial”, dins Soler i Pascual, E. / Bas Martín, N. (coords.) *Placer e Instrucción. Viajeros valencianos por el siglo XVIII*. València, Real Sociedad de Amigos del País, pp. 163-199.
- . (2009) “Joaquín Lorenzo Villanueva, un clérigo en la encrucijada de la revolución liberal”, dins Callado Estela, E. (coord.) *Valencianos en la Historia de la Iglesia. III*. València, Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer, pp. 315-354.
- Rodríguez, J. (1747) *Biblioteca valentina*, València, Josep Tomàs Lucas.
- Sagredo Fernández, F. (1975) “Enrique Flórez (1702-1773) i la seua *España Sagrada*”, dins *Homenaje a Don Agustín Millares Carlo*, Las Palmas de Gran Canaria, Confederación Española de Cajas de Ahorro, vol. I, pp. 517-535.
- Sanchis Sivera, J. (1920) *La diócesis valentina. Estudios históricos*, València, Impremta “La Valenciana”.
- Teixidor, J. (1998) *Episcopologio de Valencia (1092-1773)*. Introducción y transcripción por A. Esponera Cerdán. València, Facultat de Teologia Sant Vicent Ferrer.

Vidal Tur, G. (1961) *Un obispado español, el de Orihuela-Alicante*. Alacant, Diputació Provincial.

Villanueva, J. L. (1803) *Viaje literario a las Iglesias de España*, Madrid, Imprenta Real, tom I.

Ximeno, V. (1747-1749) *Escritores del reyno de Valencia*, València, Josep Esteban Dolz, 2 vol.